



**ARTIKKELI**

<https://doi.org/10.33350/ka.142564>

## **Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo vuosilta 1805–1860 kasvatusta- ja kirjahistoriallisena lähteenä**

**Heidi Hakkarainen**

*Vuonna 1805 perustettu Viipurin lukio oli Vanhan Suomen alueen ja myöhemmin Viipurin läänin merkittävä koulutusinstituutio, mutta sen kirjastosta säilyneet tiedot ovat pitkään olleet puutteellisia ja hajanaisia. Tämä artikkeli käsittelee Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo historiallisena lähteenä, joka tarjoaa uutta tietoa Vanhan Suomen alueen kirjahistoriasta sekä kasvatusta ja koulutusta historiasta 1800-luvun alussa. Artikkelin päälähteenä toimii Viipurin lukion kirjaston vuodet 1805–1860 kattava kokoelmaluettelo, joka käsitti 8500 nimekettä. Artikkelin empiirinen tutkimusote pohjautuu kokoelmaluettelon lähilukemiseen ja lähdekriittiseen kontekstointiin. Tämä artikkeli tuo esiin lukion kirjaston merkityksen niin kansainvälisen kasvatuksellisen kirjallisuuden kuin myös varhaisen suomenkielisen lastenkirjallisuuden kokoajana ja säilyttäjänä. Kirjaston kokoelmaluettelo kertoo Viipurin kytköksistä muihin Suomen 1800-luvun alun koulutusta keskuksiin, ja tuo uutta tietoa varsinkin lukion kirjaston roolista Turun akatemian tieteellisten tutkielmien ja varhaisen suomenkielisen kirjallisuuden kokoajana. Esitän artikkelissani, että kirjaston kokoelma ei vain palvellut lukion opetusta, vaan se kasvoi laajemmaksi itsenäiseksi kirjakokoelmaksi, joka antaa uutta tietoa erilaisista kulttuurisista, kirjallisista ja aatteellisista vaikutteista 1800-luvun alkupuolen Viipurissa.*

### **Johdanto**

Tässä artikkelissa tarkastelen vuonna 1805 perustetun Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo esimerkkinä siitä, miten uudet yllättävätkin lähteet, kuten jo aikaa sitten kadonneen kirjaston kokoelmaluettelo, voivat tuoda tietoa kasvatusta ja koulutusta historiasta autonomian ajan alun Suomessa. Viipurin lukio tunnetaan Vanhan Suomen<sup>1</sup> alueen tärkeimpänä kouluinstituutiona ja niin kutsutun ”Viipurin romantiikan” keskuksena, jossa Keski-Eurooppaan kytköksissä olleiden saksankielisten oppineiden parissa heräsi kiinnostusta Suomea ja suomen kieltä kohtaan (ks. Koskivirta, 2018). Lukion kirjastoa on pidetty pit-

<sup>1</sup> Vanha Suomi (1710–1811) oli alue, jonka Ruotsi oli menettänyt suuressa Pohjan sodassa ja hattujen sodassa Venäjälle. Alue liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812 Viipurin lääninä, mutta se säilyi erityislaatuksena raja-alueena, jota leimasi kielten ja kulttuurien sekoittuminen. Käsite Vanha Suomi otettiin käyttöön vasta alueiden yhdistymisen jälkeen 1800-luvulla.

kään täysin tuhoutuneena, ja tiedot siitä, millaisia kirjoja sen kokoelmiin kuului, ovat olleet hyvin vähäisiä (ks. Koskivirta, 2018, s. 204–205). Samalla myös yhteyksiä Viipurin lukion ja Turun akatemian välillä on ollut vaikea selvittää (esim. Sarjala 2020, s. 226; Hirn, 1959, s. 14). Artikkelissani nostan esiin Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelon uutena arkistoaineistona, joka täydentää tietoja Vanhan Suomen alueen merkittävimmän koulutuksellisen instituution vaiheista ja kytköksistä etenkin Turkuun 1800-luvun alkupuolella.

Aikaisempi tutkimus on nostanut esiin jo lukuisia luovutettujen alueiden kirjakokoelmia, kuten Viipurin kaupunginkirjaston kokoelman (Knapas, 2018), Monrepos'n kartanon kirjakokoelman (Knapas, 2012), Viipurin kirjahuutokauppojen luettelot (Hakapää, 2018), rovasti Rönnholmin kirjakokoelman (Ijäs, 2023) sekä muut itäisen Suomen kirjakokoelmat, joista yksi merkittävimmistä on Porvoon lyseon kirjasto (Laine, 2011; 2018, s. 117–225; Nyberg, 2002). Kansallisarkistossa, Mikkelin toimipisteessä Viipurin lukion arkistossa säilynyt käsin kirjoitettu Viipurin lukion omaisuusluettelo on aikaisemmin tutkimaton lähdeaineisto, joka täydentää ymmärrystä itäisen Suomen ja niin kutsutun Vanhan Suomen alueen kirjallisuudesta sekä Viipurin lukion roolista kirjallisen kulttuurin keskeisenä paikkana 1800-luvun alussa.

Tarkastelen lukion kirjaston kokoelmaluetteloon merkittyjä kirjahankintoja kasvatuksen ja koulutuksen historian näkökulmasta ja hyödynnän tutkimuksessani myös kirjahistoriallista lähestymistapaa tutkittavaan aineistoon. Kirjojen, ensimmäisten sanomalehtien ja kirjallisen kulttuurin leviäminen edesauttoi uusien kasvatusaatteiden saapumista Suomen alueelle 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa (ks. esim. Ikonen, 1997; Kinnari, 2013). Samalla kirjojen ja muiden painotuotteiden leviäminen oli riippuvainen erilaisista materiaalisista ja sosiaalisista verkostoista luoden uusia kytköksiä paitsi ihmisten, myös eri maantieteellisten alueiden välille (Ijäs, 2023; Ijäs, 2022; Tunturi & Rantala, 2022). Viipurin kirjaston kokoelmaluettelon tutkimus tarjoaa tietoa kansainvälisten kasvatusaatteiden leviämisestä Suomeen Viipurin lukion tapaisten instituutioiden sekä kasvatusta käsittelevän kirjallisuuden avulla, jota usein koottiin juuri opillisiin keskuksiin ja niiden kirjastoihin. Toisaalta kokoelman kirjasto kertoo myös Viipurin kytköksistä muihin Suomen 1800-luvun alun koulukaupunkeihin ja yliopistoihin.

Suomen varhaisimmat koulukaupungit, kuten Turku, Porvoo ja Viipuri, olivat myös kirjallisen kulttuurin keskuksia (ks. Rantala ym., 2024, s. 17–19). Siinä missä Porvoon kymnaasin kirjasto kirjalueteloineen on edelleen olemassa (ks. esim. Nyberg, 1991, s. 133–141), tiedot Viipurista ovat olleet hajanaisempia. Tämä johtuu suurelta osin siitä, että etenkin sodat ovat tuhonneet historiallisia lähteitä Vanhan Suomen ja Viipurin läänin alueella useaan otteeseen (Laine, 2011). Toisen maailmansodan jälkeen luovutettujen alueiden arkistoaineistot tuhoutuivat tai hajosivat. Osa jäi Neuvostoliittoon ja myöhemmin Venäjälle, osa talletettiin arkistoon Suomen puolella. Suomessa luovutettujen alueiden arkistoaineistoja säilytetään nykyään pääosin Kansallisarkiston Mikkelin toimipisteessä.

Kirjakokoelmien lisäksi myös Viipurin ja Vanhan Suomen koulujärjestelmää on tutkittu runsaasti. Tutkimuksessa on nostettu esiin etenkin erot koulutuksen järjestämisessä Venäjälle liitettyjen alueiden ja Ruotsin vallan alla säilyneen Suomen välillä ennen Viipurin läänin yhdistämistä muuhun Suomeen vuonna 1812 (ks. Rajainen, 1940; Paaskoski, 2010; Knapas, 2013; Koskivirta, 2018; Räihä, 2018). Vuonna 1805 perustettu, nyt jo kadonnut Viipurin lukio, oli aikanaan Vanhan Suomen korkeimman asteen koulutusinstituutio. Alkuvaiheessa koulua määrivät saksankieliset oppineet, mutta se muutettiin ruotsinkieliseksi 1840-luvulla (Koskivirta, 2018; Schweitzer, 1993; Hösch, 1993).

Lukioon kytkeytyi monia jännitteitä, jotka liittyivät koulutuksen järjestämiseen vuonna 1809 syntyneessä uudessa autonomisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa. Keskeinen suuri

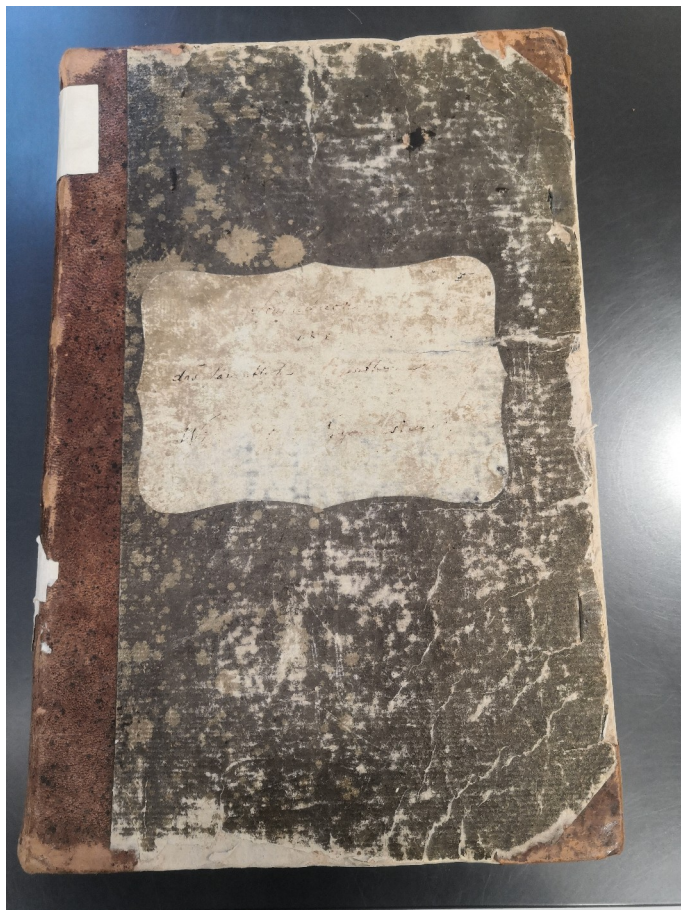
uudistus Venäjän vallan alaisen Suomen suuriruhtinaskunnan perustamisen jälkeen oli Viipurin läänin yhdistäminen muuhun Suomeen vuonna 1812. Yhdistymisen myötä tuotiin yhteen kaksi hyvin erilaista koulutusjärjestelmää, joista toinen toimi kirkon hiippakuntien alla ja toinen oli erotettu kirkosta (ks. Paaskoski, 2010). Uudistuksessa Vanhan Suomen alueen itämerensaksalaista koululaitosta alettiin mukauttaa osaksi muun Suomen koulutusjärjestelmää. Tämä johti niin kutsuttuun ”kulttuuritaisteluun”, joka kytkeytyi voimakkaasti paitsi kielikysymykseen myös opetussisältöihin. Ruotsin vallan alla pysyneessä Suomessa etenkin Tarton koulukomission alla toimineen Viipurin lukion valistushenkiset ja uushumanistiset tavoitteet koettiin osaltaan liian maallistuneiksi (Koskivirta, 2018; Schweitzer 1993, s. 60–63). Koulutuksen uudistaminen uudessa autonomisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa jatkui vuosikymmeniä. Samalla koulutus säilyi monin tavoin epäyhtenäisenä, ennen kuin yhtenäistä kansakoulujärjestelmää alettiin rakentaa vuosisadan jälkipuoliskolla vuoden 1866 kansakouluasetuksen myötä (ks. Valtonen, 2020).

Tarkastelen tässä artikkelissa Viipurin lukion kirjaston hankintoja pääasiassa autonomian alun murrosaikana. Tarkastelen lukiota ja sen kirjastoa etenkin materiaalisista hankinnoista kertovien omaisuusluetteloiden pohjalta. Lukion omaisuusluetteloihin kuuluvasta kirjaston kokoelmaluettelosta selviää se, millaisia kirjoja lukion kirjaston kokoelmaan hankittiin lähes 60 vuoden aikana 1800-luvun alkupuoliskolla. Tässä artikkelissa kysyn, miten kirjaston kokoelma syntyi ja toimi osana lukion toimintaa. Esitän artikkelissani, että kirjaston kokoelma ei vain palvellut lukion opetusta, vaan se kasvoi laajemmaksi itsenäiseksi kirjakokoelmaksi, joka antaa uutta tietoa erilaisista kulttuurisista, kirjallisista ja aatteellisista vaikutteista 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. Tarkastelen erityisesti saksalaista kulttuurivaikutusta kirjastossa ja sitä, millaista kansainvälistä kasvatuksellista kirjallisuutta sekä toisaalta Suomea ja suomen kieltä käsittelevää tai suomenkielistä kirjallisuutta kirjaston kokoelmiin kuului. Samalla pohdin sitä, mitä kirjahankinnat kertovat Viipurin lukion kirjaston roolista kirjallisen kulttuurin keskuksena ja samalla sen kasvatukseen ja koulutukseen liittyvistä kytköksistä etenkin Viipurin ja Turun akatemian välillä.

Artikkelin lähdeaineena toimivat Viipurin lukion omaisuusluettelot, joita säilytetään Kansallisarkiston Mikkelin toimipisteessä (Kuva 1).<sup>2</sup> Luettelot kattavat kaiken kiinteän omaisuuden sekä irtaimiston. Päähuomion kohteena on etenkin lukion kirjaston kokoelmaluettelo vuosilta 1805–1860, joka kattaa 8 500 nimekettä. Lisäksi artikkelin lähdeaineistoon kuuluu muuta Viipurin lukion toimintaan liittyvää painettua ja painamatonta aineistoa. Koulun opettajien kirjoittamia painettuja kouluohjelmia sekä oppilasmatrikkeleita on saatavilla muun muassa Kansalliskirjaston kautta (ks. esim. Purgold, 1807; Plate, 1810; Akian-der, 1866; Hornborg & Lundén Cronstöm, 1961). Viipurin kuvernementin koulujen johtajan arkistossa Kansallisarkiston Helsingin toimipisteessä taas on säilynyt koulun toimintaan liittyvää aineistoa, kuten lukujärjestyksiä ja opettajien elämäkertoja saksankieliseltä ajalta. Lisäksi koulun toimintaan liittyvää aineistoa ja kirjeenvaihtoa on saatavilla Tarton yliopiston sekä Åbo Akademin kirjaston kokoelmissa.<sup>3</sup> Tässä artikkelissa huomio on kuitenkin koulun omaisuusluetteloissa.

<sup>2</sup> Viipurin lukion arkistossa säilytetään omaisuusluetteloiden lisäksi muun muassa lukion opettajakousten pöytäkirjoja, jotka ovat pääosin ruotsiksi.

<sup>3</sup> Esimerkiksi Åbo Akademin kirjekokoelmaan kuuluvassa Erik Gabriel Melartinin (1780–1847) kirjekokoelmassa on säilynyt itäisen Suomen kouluja käsittelevää kirjeenvaihtoa. Tarton yliopiston kirjaston kokoelmissa taas on saatavilla Tarton koulukomission toimintaan liittyviä lähdeaineistoja.



*Kuvat 1. Viipurin lukion kirjaston omaisuusluettelon kansi Kansallisarkiston Mikkelin toimipisteessä. Kirjoittajan kuva.*

Artikkelin empiirinen tutkimusote pohjautuu Viipurin lukion omaisuusluetteloiden lähilukemiseen ja lähdekriittiseen kontekstioimiseen suhteessa muuhun aikalaisaineistoon sekä siihen pohjautuvaan aikaisempaan tutkimukseen. Uuden lähteen kohtaaminen arkistossa vaatii monella tapaa paluuta historiantutkijan peruskysymysten äärelle, kuten kysymyksiin lähteen alkuperästä ja luotettavuudesta oman tutkimusintressin näkökulmasta (ks. Tepora, Danielsbacka & Hannikainen, 2022, s. 9–11). Tarkastelen Kansallisarkiston Viipurin lukion arkistossa säilynyttä kokoelmaluetteloa lähdekriittisesti ja tuon artikkelissa esiin etenkin Tarton koulukomission roolin Viipurin lukion toimintaa ja kirjojen hankintaa ohjaavana tahona omaisuusluetteloinnin käynnistyessä. Samalla pyrin myös tuomaan esiin kirjaston kokoelmaluettelon puutteet, aukot ja mahdolliset haasteet tutkimukselle. Artikkelissa käytetyn päälähdeaineiston erityispiirteisiin kuuluu kirjojen materiaalsen ulottuvuuden korostuminen. Kokoelmaluettelossa kirjat olivat osana laajemman omaisuuden luettelointia, mikä määrittelee luetteloa myös lähteenä ja tarjoaa mahdollisuuden tarkastella lukion kirjastoa myös materiaalsen kulttuurin näkökulmasta (vrt. Ijäs, 2023).

Käsittelen seuraavaksi Viipurin lukion historiaa ja toimintaa omaisuusluetteloihin kirjatujen kokoelmatietojen valossa. Tarkastelen sen jälkeen tarkemmin erityisesti lukion kirjas-

ton kokoelmaluettelo. Käsittelem aluksi kirjaston kokoelman muovautumista sekä sen laajuutta, temaattisia painopisteitä ja kielivalikoimaa. Tämän jälkeen tarkastelen etenkin kasvatuksellista kirjallisuutta kokoelmassa. Lopuksi suuntaan huomion suomenkielisten kirjojen rooliin ja merkitykseen Viipurin lukion kirjaston kokoelmassa 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä.

## **Viipurin lukio koulutuksen keskuksena**

Viipurin lukio perustettiin vuonna 1805 saksankielisenä. Se oli kolmiluokkainen yliopistoon valmistava kymnaasi, joka toimi Vanhan Suomen alueella alkeiskoulujen ja piirikoulujen jälkeisenä ylimpänä koulutusasteena ennen yliopistoa. Lukiossa koulutettiin myös uusia opettajia alueen alemman asteen kouluihin. Oppilasmäärä oli varsinkin alkuvaiheessa suhteellisen pieni, ja vuosina 1805–1811 lukion aloitti alle 100 oppilasta (Koskivirta, 2018, s. 201). Kokonaisuudessaan vuosina 1805–1841 saksan kielellä toimineessa lukiossa opiskeli yhteensä 424 oppilasta (Nissilä, 1981, s. 439). Saksa oli paitsi Viipurin lukion opetuskieli, myös kaupungin hallintokieli ennen kuin ruotsi syrjäytti sen vuoden 1812 yhdistymisen jälkeen. Monikielisel 1800-luvun alun Viipurille oli laajemminkin leimallista saksalainen kulttuurivaikutus ja yhteydet Pietariin, Baltiaan sekä Saksan yliopistokaupunkeihin (ks. Ruuth, 1908; Schweitzer, 1993).

Lukion toimintaan sen alkuvaiheessa vaikuttivat suuresti sinne palkatut saksankieliset opettajat, jotka toivat mukanaan kytköksiä muihin opillisiin keskuksiin ja Keski-Euroopan yliopistokaupunkeihin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on nostettu esiin etenkin piirikoulujen ylitarkastajanakin toiminut August Thieme (Carl August Gottlob Thieme, 1780–1860), lukion kirjastonhoitajana sekä kreikkalaisen ja saksalaisen filologian, runouden ja retorikan yliopettajana työskennellyt Ludwig Purgold (1780–1821), Georg Ernst Plate (1784–1856) sekä uskonnon, filosofian, antropologian ja raamatunselityksen yliopettajana toiminut Dietrich August Wilhelm Tappe (1778–1830) (Koskivirta, 2018, s. 196–197; ks. myös Hösche, 1993).

Lukion opetusohjelmassa painotettiin valistuspedagogiikan mukaisesti uudenlaisia ihmiskeskeisiä opetussisältöjä. Opetusta annettiin niin uushumanismin painottamisissa klassisissa kielissä kuin reaaliaineissa kuten luonnontieteissä, historiassa ja moderneissa kielissä (Schweitzer, 1993, s. 152–153). Opetuksen aloihin lukeutui 1800-luvun alkupuolella muun muassa Rooman kieltä ja kirjallisuutta eli latinaa, matematiikkaa, fysiikkaa ja luonnontietoa, historiaa, maantiedettä ja tilasto-oppia sekä ranskaa, ruotsia ja kaunokirjoitusta sekä vuodesta 1829 alkaen venäjän kielen ja kirjallisuuden lehtorin virka (Ruuth & Kuusjo, 1981, s. 95–96). Lisäksi lukion opetukseen vaikutti etenkin alkuvaiheessa uusi filantropistinen pedagogiikka, jossa pyrittiin tukemaan nuoria opiskelijoita henkilökohtaiseen sisäiseen kasvuun palkitsemisen kautta ankaran kurin ja rankaisumenetelmien sijaan (Koskivirta, 2018, s. 202–203; Schweitzer, 1993, s. 53–54).

Venäjän keisarikunnan Itämeren alueen maakunnissa oli yleisesti käytössä saksankielinen koululaitos. Katariina II:n vuonna 1786 toteuttaman koulureformin myötä koulutus erotettiin kirkon valvonnasta (Rajainen, 1940, s. 1–13; Schweitzer, 1993, 52). Järjestelmällisen kansanopetuksen myötä lukutaito yleistyi Viipurin alueella jo 1800-luvun alussa (Kaukiainen, 2014, s. 18–19; Vauhkonen, 2018, s. 591). Myös tyttöjen oli mahdollista koulutautua pidemmälle kuin muualla Suomessa koulureformin myötä. Vaikka etenkin 1800-luvun alussa venäläistä koulutuskeskustelua hallitsi länteen suuntautuminen, mikä näkyi saksankielisen koulutusjärjestelmän omaksumisessa, kehitys ei ollut yksioikoista. Myö-

hemmin se sisälsi myös sensuuria ja sulkeutumista (Laihiala-Kankainen, 2021). Saksankielisen opetusjärjestelmän ulottumisella Suomen alueelle oli kuitenkin suuri merkitys itäiselle Suomelle, jossa saksalaiset kulttuurivaikutteet säilyivät vielä pitkään sen jälkeen, kun Vanhan Suomen alue oli liitetty Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812.

Vuonna 1802 saksankielisenä avattu Tarton yliopisto ja sen koulukomissio valvoivat kouluja Itämeren maakunnissa. Viipurin ja Vanhan Suomen alueen koulut toimivat Tarton koulukomission alaisuudessa ennen kuin ne siirrettiin ensin Turun ja sen jälkeen Porvoon hiippakunnan alaisuuteen vuoden 1812 jälkeen (ks. Koskivirta, 2018, s. 215). Tarton koulukomissio taas toimi Venäjän kansanvalistusministeriön ohjauksessa. Koulukomissio ja sen ohjeistus olivat tärkeä lukion toimintaa ohjaava taho. Koulukomission toiminta perustui koululakiin, joka oli jo ennen vuotta 1805 säädellyt koulujen toimintaa myös Vanhassa Suomessa (Rajainen, 1940, s. 154–155).

### **Kirjasto ja muut kokoelmat osana lukion toimintaa**

Viipurin uuden lukion kirjaston rakentuminen vuonna 1805 alkoi Tarton koulukomission ohjauksessa. Mittavan kirjaston kokoamista edesauttoi historian professori Georg Friedrich Pöschmann (1768–1812), jonka vastuulla oli Vanhan Suomen koulujen valvonta Tarton koulukomissiossa (Koskivirta, 2018, s. 195–200). Pöschmann julkaisi vuonna 1806 kouluohjelman, jossa hän kuvasi edistyksellisiä uudistuksia vuonna 1805 avatussa Viipurin lukiossa. Pöschmannin mukaan uuden lukion toiminta oli monin tavoin kehittyneempää verrattuna entiseen. Hän moitti kirjassaan entisen pääkoulun (*Hauptschule*) vuoden 1793 tulipalon jälkeen perustettua uutta kirjastoa kuvaillen, miten sen kirjakokoelma käsitti yhteensä vain 322 nidettä ja kokoelman synty oli enemmän sattuman kuin suunnitelman tulosta (Pöschmann, 1806, s. 37; ks. myös Rajainen, 1940, s. 155). Pöschmann näki, että kunnollinen kirjasto oli olennainen osa tasokkaan koulun toimintaa, mikä luultavasti johti uuden lukion kirjaston määrätietoiseen suunnitteluun ja kehittämiseen.

Koulutusta ohjasi myös komission yhtenäinen valvonta ja ohjeistus. Esimerkiksi koulukomission yhteinen lomake kaikille Liivinmaan, Viron, Kuurinmaan ja Suomen alueen lukioille ja piirikouluille sisälsi kysymyskaavion oppilaitoksille ohjaten samalla sitä, miten opetusta ja sen laatua arvioitiin ja mitattiin (Tabellen zu [...], 1803). Sama tai samankaltainen kysymyslomake luultavasti ohjasi opetuksen painotuksia ja koulujen toimintaa myös vuoden 1805 jälkeen. Lomakkeessa kysyttiin muun muassa koulun omaisuudesta ja kokoelmista. Siinä tiedusteltiin, onko oppi- tai koulukirjoista pulaa, onko koulussa tarjolla omaa kirjastoa ja kuinka suuri se on. Lomakkeeseen tuli myös vastata, miten kirjastoa mahdollisesti laajennettiin ja oliko koululla muita kokoelmia opetuksen tueksi.

Vuonna 1805 aloitettu Viipurin lukion omaisuusluettelo vastaa hyvin pitkälti niihin kysymyksiin, joita Tarton koulukomissio esitti alueen lukioille ja kouluille laaditussa lomakkeessa. Kirjakokoelman lisäksi omaisuusluettelo on luetteloitu muun muassa kirjaston sekä muun lukion tarpeisto ja huonekalut, matematiikan, fysiikan ja kemian opetuksessa käytetyt instrumentit, vähävaraisille oppilaille tarkoitetut oppikirjat sekä joukko erilaisia luonnontieteellisiä kokoelmia, joihin kuului muun muassa hyönteiskokoelma, nisäkäskokoelma, kasvikokoelma, mineraalikoelma, lintukokoelma, rahakokoelma sekä 300 linnunmunan kokoelma.

Näin koulun toimintaa valvova taho oli tärkeässä roolissa kirjaston synnylle ja kehitykselle. Samalla myös omaisuuden luetteloiminen kytkeytyi koululaitoksen hierarkiaan eikä sitä motivoinut pelkästään sisäinen tarve inventoida koulun tarpeistoa.

Kuvaukset koulun materiaalisesta omaisuudesta ja sen muutoksista antavat tietoa koulun toiminnasta ja opetuksesta täydentäen niitä tietoja, joita esimerkiksi opettajien julkaisemat ohjelmalliset koulutekstit ja muut kirjoitukset sekä oppilasmatrikkelit ovat tarjonneet aikaisemmin. Luonnontieteelliset kokoelmat tuovat esiin luonnontieteiden havainnollisen ja käytännöllisen opetuksen. Vastaavasti luettelot kirjaston ja luokkahuoneiden kalusteista ja muusta tarpeistosta kertovat siitä materiaalisesta ympäristöstä, jossa lukiossa opetettiin ja opiskeltiin. Vaikka Viipurin lukion rakennus on tuhoutunut, eikä sen kirjakokoelma tai muu materiaallinen omaisuus ole säilynyt, saa omaisuusluetteloista kuvan siitä, millaisen aineellisen ympäristön mukaan lukion toiminta jäsenyi ja miten se muuttui vuosikymmenten aikana.

Viipurin lukion kirjaston kokoelman vertaaminen lukion opetussisältöihin ja opetusohjelmiin voi avata kiinnostavia mahdollisuuksia tulevalle tutkimukselle (vrt. Tunturi & Karppinen, 2023, s. 69). Luonnontieteellisten kokoelmien lisäksi myös esimerkiksi kirjat, kartat ja sanakirjat palvelivat luultavasti koulun monipuolista opetusta, joka käsitti paitsi antiikin kulttuurien tuntemusta myös modernien kielten, historian, maantieteen ja kirjallisuuden opetusta. Huomionarvoista on se, että omaisuusluetteloissa on mainittu erikseen 1.–3. luokille tarkoitettut oppikirjat, jotka on erotettu muusta kirjaston kokoelmaluettelosta omaksi kokonaisuudekseen (ks. kuva 2.). Oppikirjojen luettelot sisälsivät esimerkiksi Vergiliusta, Ovidiusta, saksan ja maantieteen lukukirjoja sekä sanakirjoja. Luettelossa on tarkennettu, että kyseessä ovat vähävaraisille oppilaille tarkoitettut oppikirjat.<sup>4</sup> Oppikirjojen puute oli vielä 1800-luvun alkupuolella hyvin yleistä, ja varhaisten koulukirjastojen tärkeä tehtävä oli säilyttää ja tarjota oppilaille oppikirjoja (ks. Urpilainen, 2001, s. 200; Rantala ym., 2024, s. 48–49).

---

<sup>4</sup> ”Klassen Büchern zum Gebrauch armer Schüler”.

Schnurbuch,  
über  
das sammtliche Eigenthum  
des  
Wiburgischen Gymnasiums.

I. Pöcglische Eigenthum:

Die Bibliothek des Gymnasiums	Pag 86
Die Bücher, welche, K. P. v. ...	101.
Klassenbücher der ersten Klasse	111.
Klassenbücher der zweiten Klasse	121.
Spezialbücher, besonders mathematische und physikalische Instrumente	131.
Naturalien- und Waarenmuster:	
+ Sammlung ausgestopfter Säugethiere	141.
+ Sammlung ausgestopfter Vögel	146.
+ Sammlung ausgestopfter Amphibien	156.
+ Sammlung ausgestopfter Fische	167. 188.
+ Entomologische Sammlung	171.
+ Sammlung von Insekten	171.
+ Sammlung von Vogelknochen	211.
+ Sammlung von Skeletten von Thieren	221.
Herbarium vivans	241.
Mineralien-Sammlung	271.
Geologische Mineralien-Sammlung	301.
Münz-Sammlung	306.
Modelle	321.
und Kupfer Archiv des Schul-Directors	341.
Zeichen-Vorlesungen	346.

Kuva 2. Omaisuuksluettelon sisällysluettelo. Kirjoittajan kuva.

Kuitenkin erikseen luetteloidun lukion kirjaston kokoelmaan kuului runsaasti kirjallisuutta, jonka kohdalla yhteys lukion opetukseen ei ole yhtä selvästi havaittavissa. Kirjasto laajeni huomattavasti jo vuoteen 1841 mennessä, ja sen merkityksen voi nähdä olleen laajempi kirjallisen kulttuurin ja tiedon keskuksena. Siinä missä J. W. Ruuth on arvioinut, että Viipurin lukiota kävi vuosien 1805–1841 aikana yhteensä 424 oppilasta (Ruuth & Kuujo, 1981, s. 96), lukion kirjasto laajeni luettelon perusteella samalla aikavälillä kattamaan noin 5000 nimekettä oppikirjat pois lukien. Näin ollen kirjaston voi nähdä tukeneen laajempaa sivistystä ja oppineisuutta, joka ei rajoittunut vain kolmiluokkaiseen lukioon ja sen opetus sisältöihin. On todennäköistä, että laaja Viipurin lukion kirjasto oli myös muiden kuin lukion opettajien ja oppilaiden käytössä toimien samanlaisena oppineisuuden keskuksena kuten Porvoon kymnaasin kirjasto (Rantala ym., 2024, s. 47; Tunturi & Karpainen, 2023).



## **Viipurin lukion kirjaston kokoelma**

Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo alkaa vuosista 1805–1806. Kirjaston kokoelman luetteloinnin on aloittanut lukion kirjastoa hoitanut Ludwig Purgold, jonka vastuulla oli kirjaston kokoelman kasvattaminen (ks. Purgold, 1807, 30–31; Koskivirta, 2018, s. 205, 232). Kirjastoon hankitut kirjat, lehdet, kartat ja muut teokset on numeroitu luettelossa. Numerointi ilmeisesti viittaa hankintajärjestykseen, ja sitä on jatkettu kalenterivuositain. Vuositainen kasvava luettelointi viittaa siihen, että kirjat luettelointiin aikajärjestyksessä saapumisen mukaan. Kokoelmaan on liitetty myös useampia samaan aihepiiriin kuuluvia tai samalta tekijältä peräisin olevia kirjoja samaan aikaan, mikä viittaa jonkinlaiseen temaattisuuteen joko hankinnoissa tai merkintätavassa. Tietyt temaattiset kokonaisuudet, kuten seuraavassa osiossa käsiteltävät suomenkieliset kirjat, tukevat oletusta temaattisuudesta kronologisen merkintätavan rinnalla.

Aihealueiden mukainen luettelointi oli ollut käytössä Suomen alueella ainakin Turussa. Esimerkiksi Henrik Gabriel Porthan järjesti Turun akatemian kirjaston kokoelmat kirjojen koon mukaan, mutta luetteloinnissa seurasi kansainvälisiä esikuvia siinä, miten kirjaston kokoelma esiteltiin aihealueittain. Porthanin aloittamaa *Historia Bibliothecae Regiae Academiae Aboënsis* -teosta jatkoivat hänen seuraajansa (Knapas, 2012, s. 62–63). Myös Viipurin kirjaston kokoelmaluettelo ovat jatkaneet Purgoldin jälkeen muut henkilöt, ja se sisältää useita eri käsialoja ja merkintätapoja.

Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelon perusteella jo vuosien 1805 ja 1806 jälkeen kirjasto oli laaja kattaen 1075 nimekettä. Luetteloon merkittiin uudet nimikkeet vuosittain numerojärjestyksessä. Esimerkiksi vuonna 1810 luetteloon oli kirjattu 1713 nimekettä ja vuonna 1815 nimekkeitä oli jo yli 2700. Vuoden 1812 jälkeen hankintojen määrän kasvu hidastui ja esimerkiksi 3000 nimekkeen raja ylittyi vasta vuonna 1820.

Viipurin kirjaston kokoelma suhteessa muihin 1800-luvun alun kirjakokoelmiin on laaja. Itäisen Suomen tunnetut kirjakokoelmat olivat pienempiä. Näihin lukeutuvat muun muassa Kansalliskirjaston hallussa oleva Monrepos'n kokoelma sekä rovasti Rönholmin kirjakokoelma (Ijäs, 2023, s. 46–47). Viipurin lukion kirjaston kirjakokoelma oli kuitenkin pieni suhteessa Suomen tunnetuimpiin 1800-luvun alun kirjakokoelmiin Porvoossa ja Turussa. Porvoon lyseon kirjakokoelma samalta ajalta kattoi vuonna 1807 noin 2000 nidettä ja vuonna 1840 jo 7500 nidettä (Nyberg, 2002, s. 13; Rantala ym., 2024, s. 104). Turun akatemian sittemmin kadonnut kirjakokoelma oli vieläkin suurempi. Vaikka tiedot kirjaston koosta vaihtelevat, nykytiedon mukaan Turun akatemian kirjastoon on katsottu kuuluneen noin 36 000–40 000 nidettä, ennen kuin kokoelma pääosin tuhoutui Turun palossa vuonna 1827 (Knapas, 2012, s. 88; Rantala ym., 2024, s. 93).

Vanhan Suomen alueen kirjakokoelmista Viipurin lukion kirjaston kokoelmaa voi verrata etenkin Viipurin kaupunginkirjaston kokoelmaan. Viipurin kaupunginkirjaston kokoelma käsitti vuonna 1810 yhteensä 1356 nimekettä (Knapas, 2018, s. 243), siinä missä Viipurin lukion kirjaston luettelo käsitti tuolloin 1713 nimekettä. Kokoelmat erosivat toisistaan kuitenkin merkittävästi. Kaupunginkirjaston luettelo käsitti 90 % saksankielistä kirjallisuutta. Loput noin kymmenen prosenttia olivat ranskan- tai venäjänkielisiä teoksia (Knapas, 2018, s. 243). Viipurin lukion luettelo oli monipuolisempi. Se sisälsi saksankielisen kirjallisuuden lisäksi muun muassa latinankielisiä, ranskan- ja venäjänkielisiä sekä myöhemmin myös ruotsinkielisiä kirjoja. Kokoelma sisälsi muun muassa tieteellisiä teoksia, karttoja, ensyklopedioita, romaaneja, näytelmiä, luonnontieteellisiä kirjoja, sanakirjoja ja lukukirjoja ja kausijulkaisuja kuten sanomalehtiä. Myös varhaisia suomeksi julkaistuja kirjoja liitettiin kirjaston kokoelmaan, mikä oli tuohon aikaan hyvin harvinaista.

Vaikka syitä kirjahanoinnoille on vaikea selvittää, kirjastoluettelo antaa tietoa siitä, miten kirjakokoelma kasvoi ja muuttui 1810-luvulta aina 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka. Se valottaa sitä, millaisia kirjoja kirjastoon hankittiin vuoden 1812 jälkeisen ”kulttuuritaistelun” jälkeen, kun saksankielisen kulttuurin ja koulutuksen asema alkoi murentua ruotsin kielen tieltä. Kokoelmaluettelo on aloitettu saksaksi, mutta sitä on jatkettu ja täydennetty ruotsiksi. Lukiosta tuli ruotsinkielinen vuonna 1841, jolloin se myös yhdistettiin piirikoulun kanssa kuusiluokkaiseksi lukioksi (Ruuth & Kuujo, 1981, s. 95). Aikaisemmassa tutkimuksessa onkin tuotu esiin katkos pääosin saksankielisten opettajien vaihduttua ruotsinkieliseen opettajakuntaan (Koskivirta, 2018, s. 214–218; Rantala ym., 2024, s. 55–56). Myös opettajakokousten pöytäkirjat alettiin kirjata ruotsiksi.<sup>5</sup> Kuitenkin, vaikka lukio muuttui ruotsinkieliseksi 1840-luvun alussa, saksalaisen kirjallisen kulttuurin vaikutteet olivat pitkäkestoiset, ja lukion kirjastoon hankittiin paljon saksankielistä kirjallisuutta myös lukion toimiessa ruotsin kielellä. Kirjasto edusti näin myös pysyvyyttä ja jatkuvuutta kielikysymykseen liittyneellä murrosajalla.

Kirjojen määrä kasvoi luettelossa tasaisesti, mutta se ei tarkoita, etteikö kokoelma olisi myös kärsinyt tuhoista vuosien 1805 ja 1860 välillä. Luettelossa on mukana ylivivattuja nimekkeitä ja merkintöjä kirjojen katoamisesta tai puuttumisesta. Toisaalta suuremmista puutteista ei ole merkintöjä luettelossa. Tiedetään, että lukion kirjastoa koetteli Viipurin tulipalo vuonna 1836 (Koskivirta, 2018, s. 232, viite 75), mutta siitä ei ole mainintaa kokoelmaluettelossa. Näin ollen luettelon tiedot ja itse materiaalisen kirjakokoelman muutokset eivät välttämättä täysin vastaa toisiaan ja luettelon tietoihin on syytä suhtautua myös varauksella. Vuoden 1843 alussa luetteloon on kirjattu 5092 nimekettä, vuoden 1850 alussa 7011 nidettä ja vuoden 1860 lopussa 8500 nimekettä.

Kuten Porvoon kohdalla, myös Viipurissa lahjoituksilla oli tärkeä merkitys kokoelman synnyssä, ja tämä tuotiin esiin luetteloinnissakin. 1820-luvulta alkaen lahjoitukset merkittiin Viipurin lukion kirjastoluetteloon erikseen, ja luettelosta käy ilmi, että esimerkiksi vuonna 1822 Viipurin lukioon saatiin lahjoituksena Turussa painettuja latinankielisiä tutkimuksia. Myöhemmin muun muassa Suomen Keisarillinen Aleksanterin yliopisto Helsingissä teki toistuvasti vuosittaisia kirjalahjoituksia Viipurin lukion kirjastolle, mikä näkyi ajan tasaisen tieteellisen tutkimuksen ja ruotsinkielisen tutkimuksen vahvana edustuksena kirjaston kokoelmissa 1820- ja 1830-luvuilta alkaen. Tämä saattoi osaltaan lujittaa lukion kytköksiä Helsinkiin yliopiston siirryttyä sinne Turun palon jälkeen (vrt. Knapas, 2012, s. 46). Myös muita lahjoittajia esiintyi luettelossa, kuten ”joidenkin ruotsalaisen kirjallisuuden ystävien”<sup>6</sup> lahjoittama *Svenska Literatur-Föreningens Tidning* -lehden vuosikerta vuonna 1839. Lahjoitukset olivat ylipäänsä tärkeitä kirjastoille, ja Viipurin lukion kirjaston saamia lahjoituksia mainitaan myös muissa lähteissä (esim. Plate, 1810, s. 12).<sup>7</sup> Toisaalta kirjoja annettiin myös lahjaksi lukion päättävälle oppilaille näiden tulevaisuuden suunnitelmia ja kiinnostuksenkohteita mukaillen (Plate, 1810, s. 13; Hornborg & Lundén Cronström, 1961; Koskivirta, 2018, s. 203).

<sup>5</sup> Arkiv av Svenska samlyceum in Wiborg: Ca:2 Opettajakokousten pöytäkirjat 1837–1842.

<sup>6</sup> ”Geschenk einiger Freunde der schwedischen Literatur”.

<sup>7</sup> Verzeichnis der Geschenke. Ludwig Purgoldin tekemä lista lukion kirjaston lahjoittajista vuodelta 1811. Viipurin kuvernementin koulujen johtajan arkisto, Kansallisarkisto.

## Saksalainen filantropismi ja valistusajan kasvatuksellinen kirjallisuus

Viipurin lukion kokoelmiin kuului paljon kansainvälisiä kasvatusta käsitelleitä kirjoja, ja niillä oli merkittävä rooli kokoelmassa. Lukion kirjaston kokoelmiin liitettiin esimerkiksi jo 1807 Rousseau'n ranskankieliset pääteokset *Julie ou la nouvelle Héloïse* sekä *Émile ou De l'éducation*. Myös tyttöjen kasvatusta käsitellyt Madame de Genlis ja hänen kirjansa *Adèle & Théodore ou lettres sur l'éducation*, joka ilmestyi Rousseau'n vaikutusvaltaisten teosten jälkeen ja kommentoi etenkin tyttöjen kasvatusta ja lukemista, liitettiin Viipurin lukion kirjaston kokoelmaan samana vuonna. Tuohon aikaan Genlis oli suhteellisen tuntematon muualla Suomessa, jossa etenkin Ruotsin valtakunnan kytkökset vaikuttivat kasvatustieteisiin keskusteluihin ja ranskan kielen tuntemus oli vähäisempää (Salmi & Salmi, 2013, s. 113–114). Genlisiin tunnetuimman teoksen hankinta Viipurin lukion kirjaston kokoelmaan kuvaa sitä, miten Vanhan Suomen alueella vaikuttivat monipuoliset Euroopasta Venäjän kautta saapuneet vaikutteet. Samalla kirja vahvistaa käsityksen, että Viipurissa seurattiin keskusteluja, jotka liittyivät naisten ja tyttöjen koulutukseen (ks. Kivimäe, 1998; Hakkarainen, 2021, s. 14–17).

Viipurin lukion kirjasto käsitti paljon etenkin saksankielistä kasvatusta ja koulutusta käsittelevää kirjallisuutta. Hankinnoissa näkyi varsinkin alkuvaiheessa Jean-Jacques Rousseaulta ja John Lockelta vaikutteita saanut saksalainen filantropismi, jonka merkittäviä edustajia olivat muun muassa Johann Basedow ja Johann Heinrich Pestalozzi. Molempien teoksia hankittiin kirjaston kokoelmiin. Vuonna 1814 luetteloon on merkitty muun muassa seuraavat saksankieliset kasvatusta ja koulutusta käsittelevät teokset: *Das Ziel der Elementarschule*, *Allgemeine Pädagogik aus der Zweck der Erziehung*, *Pestalozzis Ideen eines ABC der Anschauung Wissenschaft ausgeführt*, sekä *Immanuel Kant über Pädagogik*.

Sen sijaan varsinkin Viipurin lukion kirjaston varhaisessa vaiheessa ruotsinkielinen kirjallisuus puuttui sen kokoelmista lähes kokonaan. Myös ruotsalaisten kirjoittajien teokset olivat hyvin harvinaisia. Yksi poikkeus oli Carl Linnén latinankielinen *Species Plantarum*. Saksankielisen kirjallisuuden lisäksi kokoelmassa näkyivät ranskankieliset alkuperäisteokset sekä saksaksi käännetyt englanninkieliset kirjat kuten David Humen *Geschichte von England (The History of England)* sekä *Über die menschliche Natur (A Treatise on Human Nature)*. Myös ajankohtaista saksankielistä filosofiaa ja kaunokirjallisuutta hankittiin lukion kirjaston kokoelmaan, kuten vuonna 1808 luetteloon merkitty Friedrich Wilhelm Joseph von Schellingin luonnonfilosofiaa käsitellyt *Ideen einer Philosophie der Natur*. Samana vuonna lukion kokoelmaan liitettiin suuri määrä venäjänkielistä kirjallisuutta. Myös yhteys Tarton yliopistoon ja siellä tehtyyn tutkimukseen näkyi muun muassa Karl Morgensternin (Johann Karl Simon Morgenstern) teosten hankinnoissa. Saksankielisen kirjallisuuden osuus oli hyvin vahvaa myös 1840-luvulta eteenpäin, vaikka ruotsinkielistä kirjallisuutta oli mukana luettelossa yhä enemmän. Myös latinan ja venäjän kielellä painettua kirjallisuutta hankittiin kirjaston kokoelmiin ruotsinkielisellä ajalla.

Huomattavaa on, että kirjaston kokoelmiin hankittiin jatkuvasti paitsi vanhempaa kirjallisuutta, myös uutta ajantasaista ja usein samana vuonna julkaistua kirjallisuutta. Esimerkiksi vuonna 1840 luetteloon on merkitty samana vuonna painetut *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik* sekä *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*. Toisaalta Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelosta käy ilmi, miten kasvatusta käsittelevän kirjallisuuden kokoelma muovautui hitaasti ajan saatossa. Usein hankinnat saattoivat olla kirjoja, jotka oli kirjoitettu vuosikymmeniä aikaisemmin. Hegelin ja Fichten kirjoja hankittiin kirjastoon vielä 1840-luvulla. Samaan aikaan kirjastoon hankittiin edelleen 1700-luvulla vaikuttaneiden Heinrich Pestalozzin ja Joachim Heinrich Campen sekä muiden filantropistien teoksia.

Kirjasto kertookin osaltaan siitä, miten kasvatuksen ja koulutuksen historiassa näkyvät usein erilaiset pitkäkestoiset, hitaasti ajassa muuttuvat ilmiöt ja aatemaailmat (ks. Tähtinen & Vainio-Korhonen, 2013). Toisaalta vahva saksalainen painotus osaltaan kertoo saksankielisen kirjallisuuden ja kulttuurin pitkäjänteisestä vaalimisesta Viipurin lukiossa.

Saatavilla ollut kasvatuksellinen kirjallisuus saattoi osaltaan tukea opettajia näiden pedagogisessa työskentelyssä samoin kuin myöhemmät opettajakirjastot (vrt. Nissilä, 1981, s. 451). Toisaalta kirjaston vaikutus saattoi olla myös laajemmin merkittävä, sillä lukio ei vain valmistanut jatkokoulutukseen yliopistoihin, vaan myös koulutti tulevia opettajia Viipurin läänin alkeiskouluihin ja piirikouluihin. Näin ainakin jotkut tulevat opettajat saattoivat olla hyvinkin perillä uusista kasvatuksellisista suuntauksista ja soveltaa tietojaan käytännön koulutyössä.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu Viipurin lukion uutta valistushenkistä filantropismia ja uushumanismia yhdistänyttä opetusohjelmaa sen toiminnan alkuvaiheessa. Saksalaisen valistuksen ulottaminen Venäjän alueelle yhdistyi saksalaisten oppineiden parissa kiinnostukseen paikallista suomen kieltä ja Suomen menneisyyttä kohtaan (Koskivirta, 2018).<sup>8</sup> Viipurin romantiikan syntyyn vaikutti osaltaan uushumanistinen kiinnostus eri kansoja ja niiden kieliä, kulttuuria ja menneisyyttä kohtaan (Knapas, 2013, s. 442–446). Toisaalta myös kansanvalistusta painottaneen filantropismin voi nähdä osaltaan vaikuttaneen siihen, miten suomenkieliselle rahvaalle suunnatuista kirjoista oltiin kiinnostuneita myös saksankielisten oppineiden parissa. Saksalaiset kasvatukselliset vaikutteet näkyivät näin ollen vahvasti paitsi Viipurin lukion opetusmenetelmissä ja -tavoitteissa, myös sen kirjastossa, johon hankittiin suomeksi julkaistuja ja etenkin lapsille suunnattuja kirjoja jo 1810-luvulta lähtien.

### **Suomenkieliset kirjat Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelossa**

Viipurin lukion kirjaston kokoelmiin ilmestyi suomenkielistä kirjallisuutta jo hyvin varhaisessa vaiheessa vuonna 1810. Suomenkieliset kirjat sisälsivät etupäässä uskonnollista hartauskirjallisuutta, mutta myös muun muassa Viipurissa myöhemmin vaikuttaneen Jaakko Juteinin (Jacob Judén, 1781–1855) samana vuonna Turussa ilmestyneen ensimmäisen kirjoituskokoelman. Nämä suomenkieliset kirjat on myös liitetty kokoelmaan järjestyksessä (ks. kuva 3).

---

<sup>8</sup> Viipurin romantiikaksi kutsutun ajan tunnetuin teos on Viipurin lukion opettajana ja piirikoulujen tarkastajana toimineen August Thiemen (1780–1860) runoelma *Finnland*, jonka hän julkaisi saksaksi vuonna 1808.

The image shows a handwritten library catalog page with the following entries:

- \*1822-1825. R. O. S. Rukous-kirja... (1822)
- \*1826. Rukous-kirja... (1826)
- \*1827. Handbuch der gemeinnützigen Krankheiten... (1827)
- \*1828. Handbuch der phthisischen Krankheit... (1828)
- \*1829. A. Winter's... (1829)
- \*1830. Handlungsgesetz... (1830)
- \*1831. Bericht... (1831)
- \*1832. Handbuch der... (1832)
- \*1833. J. Ahasverus... (1833)
- \*1834. Rukous-kirja... (1834)
- \*1835. Rukous-kirja... (1835)
- \*1836. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1836)
- \*1837. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1837)
- \*1838. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1838)
- \*1839. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1839)
- \*1840. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1840)
- \*1841. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1841)
- \*1842. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1842)
- \*1843. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1843)
- \*1844. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1844)
- \*1845. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1845)
- \*1846. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1846)
- \*1847. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1847)
- \*1848. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1848)
- \*1849. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1849)
- \*1850. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1850)
- \*1851. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1851)
- \*1852. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1852)
- \*1853. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1853)
- \*1854. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1854)
- \*1855. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1855)
- \*1856. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1856)
- \*1857. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1857)
- \*1858. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1858)
- \*1859. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1859)
- \*1860. Kirjoituksia Jaakko Juteinilta... (1860)

Kuva 3. Hankintoja lukion kirjaston kokoelmaan vuonna 1810. Kirjoittajan kuva.

Luettelosta käy ilmi, että kirjaston kokoelmiin liitettiin muun muassa Viipurissa vuonna 1800 painettu nide D. Ahasverus (Ahasver) Fritschen *Rukous-kirja*-teoksesta, vuonna 1810 Turussa painettu *Kirjoituksia Jaakko Juteinilta* sekä Turussa 1802 painettu nide *Lasten paras tawara* -katekismuksesta. Kyseisestä Johannes Gezelius vanhemman alun perin jo vuonna 1666 ilmestyneestä kirjasta otettiin lukuisia painoksia 1800-luvulla ja jopa 1900-luvun puolella (Lehtonen, 1981, s. 24). Samaan suomenkielisten kirjojen kokonaisuuteen kuuluvat myös Tukholmassa vuonna 1797 painetut *Rukous-Kirja* Isak Ervastilta sekä suomenkielellä saksalaisen Johann Arndtin kirjasta *Paratiisin Yrttitarha*. Luettelo jatkuu suomenkielellä englantilaisen Thomas Gougen teoksesta *Sana syndisille ja sana pyhille*, joka painettiin Turussa vuonna 1803 sekä suomalaisen Johan Frosteruksen vuonna 1791 painetulla

teoksella *Hyödyllinen huwitus luomisen töistä*, joka käsitteli ensimmäisenä suomenkielisenä teoksena myös luonnontieteitä. Uskonnollista suomenkielistä kirjallisuutta olivat myös vuonna 1802 Turussa ilmestynyt *Huoneentaulullinen neuvoja* sekä Tukholmassa vuonna 1791 painettu M. Andreaxen Hasselqwistin *Hengellinen sydämen herättäjä*.

Kiinnostavaa on, että jo samalla sivulla esiintyy myös Turun akatemiassa ilmestyneiden suomen kieltä ja Suomen menneisyyttä käsittelevien latinankielisten tutkielmien joukko, jotka edustivat 1700-luvun uutta uushumanistista kansanrunoutta ja historiankirjoitusta käsittelevää tutkimusta (ks. Urpilainen, 2001, s. 229–236). Kokonaisuuden aloittaa Bartholus Vhaelin *Grammatica Fennica* vuodelta 1733. Se sisältää Johannes Bilmarkin väitöskirjan ”Suomalaisten alkuperästä” (*Historica de origine Fennorum*) sekä Porthanin tutkimukset *De Poesi Fennica* sekä joukon Porthanin ohjaamia suomen kieltä, kielioppia ja menneisyyttä käsitteleviä väitöskirjoja, mukaan lukien Christfrid Gananderin tutkielman *Mythologia Fennica*. Nämä kaksi kokonaisuutta, suomenkieliset hartauskirjat ja lapsille suunnatut kirjat sekä latinankieliset tutkielmat, muodostavat kirjaston kokoelmassa suomen kieleen ja suomalaisuuteen liittyvän temaattisen kokonaisuuden, jossa varhainen suomenkielinen uskonnollinen kirjallisuus sekä Turussa tehty varhainen suomea koskeva tieteellinen tutkimus liittyvät toisiinsa. Tämän jälkeen monikielisessä luettelossa on jälleen nähtävillä pääasiassa saksankielisiä teoksia alkaen G. E. Lessingin teoksesta *Laocoon oder über die Grenzen von Malerei und Poesie*.

Vuoden 1810 alusta alkava luettelointi on kiinnostava, sillä se paljastaa, että suomenkielisiä kirjoja hankittiin Viipurin lukion kirjastoon heti niin kutsutun ”Viipurin romantiikan” kultakauden jälkimainingeissa. Viipurin romantiikka on ajoitettu etenkin 1800-luvun ensimmäiselle kymmenykselle, jolloin Viipurin lukion saksankielisten opettajien keskuudessa heräsi kiinnostus Suomea ja suomen kieltä kohtaan (ks. Hirn, 1959). Viipurin lukiossa toimineiden opettajien työn merkitystä on korostettu myös varhaisen Viipurin fennomanian synnyssä 1830- ja 1840-luvuilla (Koskivirta, 2018). Viipurissa etenkin Anders Cederwallerin kirjapainosta tuli tärkeä suomenkielisen kirjallisuuden ja sanomalehdistön edistäjä 1800-luvun alkupuolella (ks. Gardberg, 1957, s. 387–398).

Viipurin lukion kirjaston luettelon sisältö kertoo siitä, että Viipurissa oli jo vahvaa kiinnostusta niin Turussa tehtyä akateemista tutkimusta kuin myös suomenkielistä kirjallisuutta kohtaan ennen kuin Anders Cederwallerin kirjapaino aloitti toimintansa vuonna 1815 (ks. Koskivirta, 2018, s. 205). Tämä olemassa oleva kiinnostus taas mahdollisesti kannusti Turusta Viipuriin muuttanutta Cederwalleria julkaisemaan suomenkielistä kirjallisuutta. Cederwallerin kirjapainosta tuli merkittävä, koska se julkaisi varhaista suomen kielellä painettua kirjallisuutta etenkin yhteistyössä Jaakko Juteinin kanssa. Cederwaller painoi Juteinin suomeksi julkaisemia runoja, näytelmiä, kasvatuksellisia kirjoituksia sekä uudentyyppisen aapisen *Lasten kirja*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1816. Cederwaller painoi myös *Wiburgs Wochenblatt* -lehteä, jossa Juteini julkaisi suomenkielisiä runojaan vuonna 1824. Cederwallerin kirjapaino vakiinnuttikin suomenkielistä kirjallista kulttuuria etenkin itäisen Suomen alueella (Hakapää, 2008, s. 207). Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelosta käy ilmi, että myös Viipurin lukion kokoelmiin hankittiin Cederwallerin painamia kirjoja.

Esimerkiksi Herman Emanuel Hornborgin Viipurissa painettu faabelikokoelma *Wähän totuutta kolmessa jakoluokassa* hankittiin Viipurin lukion kirjastoon vuonna 1819 – melkein heti sen ilmestymisen jälkeen vuonna 1818. Luettelosta vain vähän ennen Hornborgin kirjaa löytyy Jacob Tengströmin Turussa ilmestynyt teos *Tidsfördrif för mina barn* vuodelta 1813. Tengströmin kirja julkaistiin alun perin 1790-luvulla, ja se sisälsi Hornborgin kirjan tavoin varhaisia Suomen alueella painettuja faabeleita (Lehtonen, 1981, s. 61–64). Tengstö-

min ja Hornborgin Turussa ja Viipurissa julkaistut varhaiset faabelikokoelmat liitettiin Viipurin lukion kirjaston kokoelmaan suunnilleen samaan aikaan, mikä korostaa kirjojen temaattista yhteenkuuluvuutta kirjaston luetteloinnissa.

Viipurin kirjaston kokoelmaluettelo tarjoaa tärkeää tietoa siitä, miten suomenkielinen kirjallisuus alkoi nousta 1800-luvun alun Viipurissa. Luettelosta käy ilmi, että suomenkielisiä kirjoja koottiin Viipurin lukion kirjaston kokoelmaan jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Suomenkielisen kirjallisuuden kokoaminen oli lisäksi pitkäkestoista ja jatkui vuosikymmeniä. Juteinin kirjoja liitettiin kokoelmaan vielä 1820- ja 1840-luvuilla. Myös esimerkiksi Carl Axel Gottlundin *Otava* liitettiin luetteloon vuonna 1832 (vrt. Hakapää, 2008, s. 9–10). Vuonna 1840 luetteloon on merkitty muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Näin ollen Viipurin lukion kirjastoa voi pitää edelläkävijänä suomenkielisen kirjallisuuden kokoamisessa. Viipurin lukion opettajan August Wilhelm Tappen vuonna 1808 perustamaan Viipurin kaupunginkirjastoon suomenkielinen kirjallisuus ilmestyi vasta 1850-luvulla, mihin vaikutti merkittävästi vuonna 1845 perustettu Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura<sup>9</sup> (ks. Tappe, 1808; Knapas, 2018; Lankinen, 2013).

Viipurin lukion kirjaston kirjaluetelo antaa uutta tietoa Turun ja Viipurin välisistä yhteyksistä ja vaikutteista. Tärkeänä yhdistävänä tekijänä on ollut vuonna 1804 kuollut Henrik Gabriel Porthan, jonka myös koulutarkastaja Pöschmann nosti erityisesti esiin omassa kouluohjelmassaan. Pöschmann kuvaili, miten oli saanut käsiinsä turkulaisen professorin Gustav Gabriel Hällströmin Tarton yliopiston kirjastolle lahjoittaman Porthanin pääteoksen, Paulus Juustenin Piispankronikan selitysteoksen, ja hyödyntänyt sitä kouluohjelman laatimisessa (Pöschmann, 1806, s. 12). Kirjoilla oli siis tärkeä rooli ajatuksien ja yhteyksien välittäjänä läntisen ja itäisen Suomen välillä. Turun akatemian ja myöhemmin Helsingin yliopiston tutkimusten liittäminen Viipurin lukion kirjaston kokoelmaan selittyy osaltaan myös sillä, että nämä yliopistot olivat Tarton yliopiston lisäksi Viipurin lukion oppilaiden keskeisimmät jatkokoulutuspaikat etenkin koulun toimiessa saksan kielellä (Ruuth & Kuujo, 1981, s. 96; Schweitzer, 1993, s. 64). Kirjojen avulla oppilaiden oli mahdollista tutustua yliopistoissa tehtävään tutkimukseen jo lukio-opintojensa aikana.

Suomenkielinen hartauskirjallisuus sekä lapsille ja nuorille suunnattu kirjallisuus Viipurin lukion kirjaston kokoelmassa kytkeytyivät mahdollisesti taas laajempaan, osaltaan Porthanin innoittamaan heräävään kiinnostukseen suomen kieltä ja Suomen menneisyyttä kohtaan. Kirjaston kokoelmaluettelo vahvistaakin käsitystä Viipurin lukion roolista suomenkielisen kirjallisuuden kulttuurin edistäjänä. Esimerkiksi Jaakko Juteinin runoja vuonna 1824 saksankielisessä lehdessä julkaissut Diedrich Andreas Mangelus toimi myös koulun opettajana (ks. Koskull, 1954; Hakkarainen, 2021). Jatkuvuudesta kertoo myös se, että Juteini oli mukana perustamassa myös Viipurin Suomalaista Kirjallisuusseuraa, joka perustettiin 7.9.1845 ruotsinkieliseksi muutetun lukion opettajanhuoneessa. Seura myös kokoontui toimintansa alkuvaiheessa lukion tiloissa (Koskivirta & Supponen, 2021).<sup>10</sup>

## Lopuksi

Olen käsitellyt tässä artikkelissa Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo historiallisena lähteenä, joka tarjoaa monipuolista tietoa Vanhan Suomen alueen kirjahistoriasta sekä kasvatuksen ja koulutuksen historiasta 1800-luvun alussa. Koska Viipurin lukion rakennus ja

<sup>9</sup> Alun perin nimellä ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Viipurissa”.

<sup>10</sup> Ks. C:1 Pöytäkirjat 1845–1905. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran arkisto.

sen kirjasto ovat myöhemmin tuhoutuneet, antaa kirjaston kokoelmaluettelo arvokasta tietoa siitä, millaisia kirjoja Viipurin lukion kokoelmiin kuului ja miten kirjakokoelma karttui ja muuttui aikojen saatossa. Vuonna 1805 perustetun Viipurin lukion kirjastosta säilyneet tiedot ovat pitkään olleet puutteellisia ja hajanaisia, sillä siitä ei ole säilynyt samanlaista painettua kokoelmaluetteloa kuin vuonna 1808 perustetusta Viipurin kaupunginkirjaston kokoelmasta. Kuitenkin Kansallisarkiston Mikkelin toimipaikassa säilytettävät Viipurin lukion käsikirjoitetut omaisuusluettelot, jotka on koottu yhteen luettelokirjaan, antavat uutta tietoa Viipurin lukion kirjaston kokoelmasta. Omaisuusluetteloihin kuuluvaan kirjaston kokoelmaluetteloon on luetteloitu yksitellen kokoelmaan kuuluvat kirjat, lehdet, käsikirjoitukset ja kartat sekä paikoin myös lisätietoja esimerkiksi kirjojen lahjoittajista tai niiden materiaalisesta kunnosta.

Siinä missä Viipurin kaupunginkirjasto käsitti pääasiassa saksankielistä kirjallisuutta, Viipurin lukion säilynyt kirjastoluettelo osoittaa, että esimerkiksi suomenkielistä kirjallisuutta hankittiin saksankielisen lukion kirjaston kokoelmaan jo varhaisessa vaiheessa 1810-luvulta lähtien. Monet näistä olivat hartauskirjoja tai lapsille ja nuorille suunnattuja kirjoja, joita hankittiin kokoelmaan samaan aikaan kuin H. G. Porthanin johdolla Turun akatemiasa tehtyjä Suomen historiaa ja suomen kieltä käsitteleviä tutkimuksia. Tämän voi nähdä osaltaan kertovan suomenkielisten kirjojen asettamisesta oman aikansa tieteellisten julkaisujen teoreettiseen viitekehykseen, jossa Porthanilla oli suuri merkitys. Myöhemmin niin Porthanin oppilaan Jaakko Juteinin kuin myös Turun akatemiassa opiskelleen Herman Emanuel Hornborgin kirjoja hankittiin kirjaston kokoelmaan. Näin ollen Viipurin lukion kokoelmaluettelo kertoo Viipurin kytköksistä muihin Suomen 1800-luvun alun koulutuksen keskuksiin ja tuo uutta tietoa varsinkin lukion kirjaston roolista Turun akatemian tieteellisten tutkielmien ja varhaisen suomenkielisen kirjallisuuden kokoajana. Samalla olen artikkelissa tuonut esiin sen, miten saksalaiset vaikutteet, kuten etenkin valistusajan humanismi ja filantropismi, muodostivat tärkeän kehyksen kiinnostukselle kansan kieltä, kasvatusta ja kansanvalistusta kohtaan.

Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluettelo on hyvä esimerkki siitä, miten erilaiset lähteet voivat antaa tietoa kasvatuksen ja koulutuksen historiasta. Samalla uudet lähteet asettavat erityisiä lähdekriittisiä haasteita. Tämä artikkeli on pyrkinyt esittelemään Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluetteloa kirjallisena lähteenä, joka on jäänyt jäljelle aikanaan merkittäväksi kasvaneesta kadonneesta kirjastosta. Viipurin lukion omaisuusluetteloiden luomiseen on vaikuttanut alkuvaiheessa etenkin Tarton koulukomissio ja sitä ohjannut lainsäädäntö. Toisaalta lukion kirjaston kokoelmaluettelon alkuunpanijan Ludwig Purgoldin rooli on ollut luultavasti huomattava etenkin kokoelman kartuttamisen alkuvaiheessa. Kiinnostavasti lukion kokoelmaluettelossa on mahdollista havaita erilaisia kytköksiä muihin opillisiin keskuksiin sekä temaattisia kokonaisuuksia ja jatkuvuuksia ennen vuotta 1812 ja sen jälkeen. Kirjaston kautta tarkasteltuna lukion saksankielinen aika oli myös kansainvälistä ja monikielistä. Siirtymä ruotsinkieliseen vaiheeseen taas oli hyvinkin liukuva samalla kun saksankielisen kirjallisuuden hankinnat jatkuivat pitkään vuosisadan jälkipuoliskolle saakka. Artikkelissa olen pyrkinyt kontekstoimaan Viipurin lukion kirjaston kokoelmaluetteloa aikaisempaan tutkimukseen. Samalla kun kirjaston kokoelmaluettelo ja laajemmin lukion omaisuusluettelot täydentävät kuvaa Viipurin lukion toiminnasta, ne avaavat myös monia uusia kysymyksiä tarjoten rikkaan lähdeaineiston tulevalle tutkimukselle.



## **Aineistot**

### *Painamaton alkuperäisaineisto*

Kansalliskirjasto, Mikkelin toimipiste. Arkiv av Samlyceum i Wiborg. *Be:1. Omaisuuksluettelot, 1805–1860.*

Kansalliskirjasto, Mikkelin toimipiste. Arkiv av Samlyceum i Wiborg. *Ca:1 Opettajakousten pöytäkirjat 1832–1836; Ca:2 Opettajakousten pöytäkirjat 1837–1842.*

Kansalliskirjasto. Viipurin kuvernementin koulujen johtajan arkisto. *Verzeichnis der Geschenke welche der Bibliothek des Gymnasiums zu Wiburg vom 1. Mai bis 1. Sept. 1811 gemacht worden sind.*

Kansalliskirjasto. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran arkisto. *C:1 Pöytäkirjat 1845–1905.*

Tarton yliopiston kirjasto. *Tabellen zu den an die Kaiserliche Univ. zu Dorpat zu erstattete Berichten über den Zustand sämmtlicher Gymnasien, Kreisschulen und Privatanstalten in den Gouvernements Liv- Ehst- Kur- und Finnland; nach Massgabe der von dem fürsorgenden Mitgliede dieser Universität bey der Allerhöchst verordneten Ober-Schulcommission zu St. Petersburg, Sr. Excellenz, dem Herrn Generalmajor und Ritter von Klinger, unter dem 10. Februar 1803 an sie erlassenen Instruction, zufolge welcher ihr die Oberaufsicht über sämmtliche Schulanstalten dieser vier Gouvernements übertragen worden.*

Åbo Akademi, Brevsamling. *Erik Gabriel Melartins brevsamling.*

### *Painettu alkuperäisaineisto*

Akiander, M. (1866). *Skolverket inom fordna Wiborgs och Borgå stift.* Finska Vetenskaps-Societeten.

Plate, G. E. (1810). *Grundzüge aus Finnlands Bildungs-Geschichte. Bei Gelegenheit des Öffentlichen Examens am Gymnasium zu Wiburg 1810 von Georg Ernst Plate, Oberlehrer am Gymnasium zu Wiburg. Im Anhang eine kurze historische Darstellung der Eroberung Wiburgs durch Peter I im Jahre 1710.* St. Petersburg, gedruckt bei Friedrich Drechsler 1810. Tarton yliopiston kirjasto.

Purgold, L. (1807). *Über die Bildung zur Poesie und Beredsamkeit auf Schulen. Nebst probearbeiten der Gymnasiasten zu Wiburg. Bei Gelegenheit des Öffentlichen Examens am Kaiserl. Gymnasium zu Wiburg.* Drechsler, St. Petersburg 1807. Kansalliskirjasto, Doria julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00006387>

Pöschmann, G. (1806). *Schulprogramm zum Geburtsfeste Sr. Kaiserlichen Majestät Alexander I. im Namen und mit Bewilligung der Schulcommission geschrieben von D. Georg Friedrich Pöschmann, Mitgliede derselben.* Dorpat 1806. Kansalliskirjasto, Doria julkaisuarkisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00006360>.

Tappe, A. W. (1808), *Erstes Bücher-Verzeichniss der Wiburgschen Stadtbibliothek.* Iversen, St. Petersburg 1808. Kansalliskirjasto. Digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/2128772?page=1>

## **Kirjallisuus**

Gardberg, C. R. (1957). *Kirjapainotaito Suomessa. Uudenkaupungin rauhasta Turun paloon.* Helsingin Graafinen Klubi.

- Hakapää, J. (2008). *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakapää, J. (2018). Kirjat viipurilaisten hyllyillä. Kirjahuutokauppojen kertomaa. Teoksessa P. Einonen & A. Räihä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840* (s. 246–273). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. <https://doi.org/10.47564/vskst.94581>
- Hakkarainen, H. (2021). Ylirajainen lehdistö: Viipurin 1800-luvun alun saksankieliset lehdet kirjallisen kulttuurin välittäjinä. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN*, 18(4), 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.107584>
- Hirn, S. (1959). Viborgsromantiken. *Historisk Tidskrift för Finland*, 44, 1–6.
- Hornborg, H. & Lundén Cronström, I. (1961). *Viborgs Gymnasium, 1805–1842. Biografisk Matrikel*. Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Hösch, E. (1993). Deutsche Pädagogen in Altfinnland an der Wende zum 19. Jahrhundert. Teoksessa E. Hösch & H. Beyer-Thoma (toim.), *Finnland-Studien 2* (s. 33–61). Harrasowitz.
- Ijäs, U. (2023). Rovasti Rönnholmin kirjakokoelma. Kirjat ylirajaisina liikkuvina esineinä 1800-luvun alussa. Teoksessa N. Hämäläinen, H. Karhu & T. Martikainen (toim.), *Kansallisesta ylirajaiseen. Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus. Kalevalaseuran vuosikirja 102* (s. 46–63). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ijäs, U. (2022). Kirjat liikkeellä 1800-luvun alun Itämeren alueella. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat*, 22(1), 6–19. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.113459>
- Ikonen, R. (1997). *Åbo tidningar 1771–1808 ja kasvattava yhteiskunta: kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdessä*. Joensuun yliopisto.
- Kaukiainen, Y. (2014). Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin. Teoksessa Y. Kaukiainen, R. Marjomaa & J. Nurmiainen (toim.), *Autonomisen Suomen Rajamaa. Viipurin läänin historia* (s.12–35). Otava.
- Kinnari, I. (2013). Kasvatusopin virtaukset akateemisissa teksteissä – kuusi turkulaista väitöskirjaa 1700-luvulta. *Kasvatus & Aika*, 7(1), 7–18. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68362>
- Kivimäe, S. (1998). Deutsche Frauenbildung im Nordosten. Teoksessa R. Schweitzer & W. Bastman-Bühner (toim.), *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten* (s. 191–215). Saksalaisen kulttuurin edistämisyhdistys.
- Knapas, R. (2012). *Tiedon valtakunnassa. Helsingin yliopiston kirjasto – Kansalliskirjasto 1640–2010*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knapas, R. (2013). Opinkäynti ja kulttuurielämä 1800-luvun alun Vanhassa Suomessa. Teoksessa Y. Kaukiainen, R. Marjomaa & J. Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia. Osa IV. Vanhan Suomen aika* (s. 438–448). Otava.
- Knapas, R. (2018). Viipurin vanhin kaupunginkirjasto 1808. Teoksessa P. Einonen & A. Räihä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840* (s. 243–245). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. <https://doi.org/10.47564/vskst.94584>
- Koskivirta, A. (2018). Saksalainen sivistys, suomalainen kansa: kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa. Teoksessa P. Einonen & A. Räihä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840* (s. 193–242). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. <https://doi.org/10.47564/vskst.94580>

- Koskivirta, A. & Supponen, S. (2021). Valistus, tieto, tiede: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura aikojen tuulissa (1845–2021). <https://wiipuri.fi/tarinat/valistus-tieto-tiede-viipurin-suomalainen-kirjallisuusseura-aikojen-tuulissa-1845-2021/>
- Koskull, W. (1954). De tyska tidningarna i Wiborg på 1820–1830-talen. *Historisk Tidskrift för Finland*, 39(1–4), 100–113.
- Laihiala-Kankainen, S. (2021). *Venäläisen kasvatuksen historia*. Vastapaino.
- Laine, T. (2011). Vanhan Viipurin alueen hiippakunnan kirjahistorian lähteet. *Kirkkohistorian alueilla*. Hannu Mustakallion juhla-kirja (s. 217–225). Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Laine, T. (2018). *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. Kansalliskirjasto ja Suomen kirjahistoriallinen seura ry. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4040-1>
- Lankinen, J. (2013). Viipurin kirjaston historiaa vuodesta 1808. VirtuaaliViipuri 1939. <https://virtuaaliviipuri.fi/fi/story/5>
- Lehtonen, U. (1981). *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850: kirjahistoriallinen tutkimus*. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutti.
- Nissilä, V. (1981). Koulut ja opistot. *Viipurin kaupungin historia. IV:1 Osa. Vuodet 1812–1840* (s. 439–484). Torkkelin säätiö.
- Nyberg, F. (1991). *Borgå Gymnasium. Från Viborg till Borgå 1641–1991*. Borgå Gymnasiums Bibliotek.
- Nyberg, F. (2002). *Borgå Gymnasii Bibliotek – möten med böcker och människor*. Borgå Gymnasiums Bibliotek.
- Paaskoski, J. (2010). Vanhan Suomen koululaitos. Teoksessa J. Hanska & K. Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (s. 160–164). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rajainen, M. (1940). *Vanhan Suomen koulut I, Normaalikoulut vv. 1788–1806*. Helsingin yliopisto.
- Rantala, H., Sarjala, J., Tunturi, J., Ijäs, U. & Hakkarainen, H. (2024). *Kirjojen kaipuu. Kirjakulttuuria 1800-luvun alun Suomessa*. Gaudeamus.
- Ruuth, J. W. (1908). *Wiipurin kaupungin historia. Toinen nidos*. Wiipurin kaupunki.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, E. (1981). *Viipurin kaupungin historia. IV:1 Osa. Vuodet 1812–1840*. Torkkelin säätiö.
- Räihä, A. (2018). Kirkko, alamaisuus ja opinkäynti. Teoksessa J. Paaskoski & A. Talka (toim.), *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia 1* (s. 579–590). Edita.
- Salmi, H. & Salmi, L. (2013). Madame de Genlis – valistuksen ja romantiikan pedagogi. *Kasvatus & Aika*, 7(1), 104–119. <https://journal.fi/kasvatusja aika/article/view/68383/29482>
- Sarjala, J. (2020). *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schweitzer, R. (1993). *Die Wiborger Deutschen*. Saksalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- Tepora, T., Danielsbacka M. & Hannikainen, M. O. (2022). Johdanto. Tutkimuksen työkalut. Teoksessa M. Danielsbacka, M. O. Hannikainen & T. Tepora (toim.), *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (s. 7–19). Gaudeamus.
- Tunturi, J. & Karppinen, E. (2023). Porvoon kymnaasin kirjasto kansainvälisen kirjahistorian tutkimuksen näkökulmasta. *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita*, 14, 65–72. <https://doi.org/10.33520/aur.142181>
- Tunturi, J. & Rantala, H. (2022). Kansainvälisyyden ja kulttuurin nimissä. Friedrich Anton Meyer (1771–1831) 1800-luvun alun kirjakulttuurin toimijana. *Historiallinen Aikakauskirja*, 120(3), 304–317. <https://doi.org/10.54331/haik.115490>

- Tähtinen J. & Vainio-Korhonen, K. (2013). Kasvatuksen historia ja vanhemman ajan tutkimus. *Kasvatus & Aika*, 7(1), 3–6. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68360>
- Urpilainen, E. (2001). Hyödyn ja uushumanismin kausi. Teoksessa P. Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia I. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle* (s. 170–273). WSOY.
- Valtonen, H. (2020). Koulutus ja sosiaalinen liike. Teoksessa P. Einonen & M. Voutilainen (toim.), *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria* (s. 349–374). Vastapaino.
- Vauhkonen, V. (2018). Lukutaidon yleistyminen Vanhan Suomen aikana. Teoksessa J. Paaskoski & A. Talka (toim.), *Rajamaa. Etelä- Karjalan historia 1* (s. 591–592). Edita.

***FT Heidi Hakkarainen*** on tutkija kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.